

"İQTİSADI İSLAHATLAR" elmi-analitik jurnal

**Azərbaycanda Xüsusi
İqtisadi Zonaların
ölkənin qeyri-neft
sektorunda rolu**

№ 2 (11)-2024

Yusif Nəcəfzadə
Azərbaycan Dövlət İqtisad
Universtieti, doktorant

Azərbaycanda Xüsusi İqtisadi Zonaların ölkənin qeyri-neft sektorunda rolu

Yusif NƏCƏFZADƏ

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, doktorant

XÜLASƏ

Xüsusi İqtisadi Zonalar (XİZ) ölkə iqtisadiyyatında istehsal səviyyəsini artırmaqla yanaşı, işsizlik səviyyəsini azaltmaq, ixracı artırmaq və digər makroiqtisadi göstəricilərə müsbət təsir göstərə bilən xüsusi ərazi olaraq qəbul edilir. Bu tədqiqatın da əsas məqsədi Azərbaycanda fəaliyyət göstərən XİZ-lərin iqtisadi göstəricilərinin təhlil edilməsi və iqtisadiyyatdakı rolunu öyrənməkdir. Araşdırma zamanı tədqiqat obyektini kimi Azərbaycanda əsas XİZ növləri olan Sənaye Parkları və Sənaye Məhəllələri seçilmişdir. Bbu zonaların ölkə iqtisadiyyatında rolu və həm də xarici kapitalın cəlb edilməsində iştirakı tədqiq edilmiş, XİZ-lərin illər üzrə performansları və gələcək ehtimal olunan göstəriciləri əsasında reqressiya analizi aparılmışdır. Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda XİZ-lərin rolu qiymətləndirilmiş və əsaslandırılmış nəticələr əldə edilmişdir. Aparılan tədqiqatın nəticəsi olaraq qeyd edilmişdir ki, XİZ-lərlə bağlı müsbət inkişaf dinamikasının qorunub saxlanması üçün yaxın zamanda sahəyə daha çox miqdarda investisiya cəlb zəruridir. Əldə olunan nəticələr əsasında məqalədə Azərbaycan Respublikasında mövcud olan XİZ fəaliyyətinin güclənməsinə dair təkliflər irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: XİZ, investisiya, qeyri-neft sektoru, ixrac, biznes mühiti

JEL kod: H20, E22, P45

GİRİŞ

Dünyanın bir çox ölkələrində iqtisadi artım olduqca mühüm göstəricilərdən biridir. İqtisadi artım bir çox makroiqtisadi göstəricilərin artıb və ya azalması ilə nəticələnir. Burada rol oynayan əsas göstəricilər sırasına Ümumi Daxili Məhsul (ÜDM) və ixrac daxildir. Bundan başqa ölkələr iqtisadi artımın əldə olunması üçün hər bir ölkə müxtəlif siyasət tətbiq edir. İqtisadi artımın əldə olunması üçün məhsul istehsalı, onların ixracı və digər iqtisadi göstəricilərin artımı əsas şərtidir. Bu da bilavasitə investisiyanın təşviqini tələb edir. Investisiya ölkə iqtisadiyyatı üçün olduqca vacibdir. Belə ki, yerli və ya xarici müəssisə ölkə ərazisinə müəyyən kapital qoyaraq öz biznes fəaliyyətini genişləndirir və bu ölkədə daha çox

istehsal məhsullarının və ixracının artmasına səbəb olur. Buna görə də investisiya iqtisadi artım üçün ən önəmli ünsür olaraq qəbul edilir [2].

Ölkədə investisiya təşviqi mürəkkəb prosesdir və dövlətin 2 əsas investisiya mənbəyi mövcuddur. Bunlar daxili investisiyalar və xarici investisiyalardır. Daxili investisiya ölkə ərazisində fiziki və hüquqi şəxslərin əlində saxladıkları kapitaldır və bu kapital vasitəsilə onlar ölkə ərazisində müxtəlif sahələrə investisiya edirlər. Bir çox ölkələrdə və xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə bu mənbə o qədər də münbit deyildir.

Xarici investorlar öz kapitalalarını biznes mühiti sadələşdirilmiş ərazilərə qoymağı üstünlük hesab edirlər. Eyni zamanda ölkədə yeridilən vergi-gömrük və administrativ rejimin aşağı olması investorlar üçün olduqca mühümdür. Belə bir rejim Xüsusi İqtisadi Zona (XİZ) adlandırılan ərazilərdə mövcud olur.

Dünya üzərində XİZ praktikası orta əsrlərdən etibarən istifadə edilmişdir. Bir çox qərb ölkələri öz müstəmləkəsi olduğu ərazilərdə sahibkarların rahat fəaliyyət göstərməsi üçün aşağı vergi dərəcəsi istifadə edirdi. Sənaye inqilabından sonra bu zonaların iqtisadiyyatda rolu daha da artdı.

Dünya praktikasında XİZ iqtisadi inkişafın əldə olunmasında əvəzolunmaz əhəmiyyət daşıyır. Bir çox ölkələrdə davam edən sürətli inkişaf məhz bu zonaların fəaliyyəti ilə bağlıdır. Çin, BƏƏ və digər bu kimi ölkələrin iqtisadiyyatında XİZ xüsusilə böyük yer tutur [3]. Hazırda Azərbaycanda da XİZ-lərin yaradılma və eyni zamanda inkişaf etdirmə prosesi davam edir.

Beynəlxalq təcrübə XİZ-lərin inkişafı

Dünya üzərində yaranan ilk XİZ kimi tanınan iqtisadi ərazi Trafford Park olmuş və bu zona 1896-cı ildə Böyük Britaniyanın Mançester şəhərinə yaxın bir ərazidə yaranmışdır. Sənaye inqilabının sonlarında yaranan bu park I və eyni zamanda II dünya müharibələrində iqtisadi əhəmiyyətdən başqa hərbi əhəmiyyətə də malik olmuşdur. [6, s. 126]. Trafford parkı Böyük Britaniyanın hərbi texnikaların, gəmilərin və uçuş aparatlarının mühərrik, ehtiyat hissələri və digər detallarının istehsalı ilə məşğul olmuşdur. [5]. 1940-cı və 1950-ci illərində bu sənaye parkı 75000 nəfər şəxsin müxtəlif sahələrdə işləməsinə şərait yaratmışdı [10]. Hazırda 1300-dən çox müəssisəyə ev sahibliyi edən və eyni zamanda 35000 işçi qüvvəsini tərkibində barındıran Trafford sənaye parkı 2021-ci il üzrə 106 investisiya layihəsini icra etmiş və bu layihələrin ümumi dəyəri 1.3 milyard Funt sterlinq olmuşdur [11]. Bu park hazırda

müxtəlif nəqliyyat vasitələrinə aid detallar və ehtiyat hissələri istehsal etməyə davam edirlər. Birləşmiş Krallıq XİZ trendinin başlanğıc nöqtəsi olsa belə digər ölkələrdə bu praktikadan istifadə etmiş və hətta Birləşmiş Krallığın tətbiq etdiyi XİZ praktikasını daha da təkmilləşdirmişdirlər. Buna misal olaraq, dünya iqtisadiyyatında xüsusi yer tutan Çini misal göstərə bilərik.

Çin Xalq Respublikası 1978-ci ildən etibarən Denq Xiaoping tərəfindən başlatılan "Açıq Qapı Siyasəti" Çin iqtisadiyyatında dönüş yaratmaq niyyətində idi [4]. Belə ki, 1978-ci ilə qədər ölkə Mao Zedong liderliyində qapalı bir iqtisadiyyata malik idi. Denq isə ölkəni qapalı iqtisadiyyatdan açıq iqtisadiyyata çevirdi. Beləliklə Çin rəsmi olaraq xarici investisiyaları qəbul edə və ölkə ərazisində böyük işçi qüvvəsi vasitəsilə istehsal sferası yarada bilərdi. Lakin, xarici korporasiyalar öz portfellerində olan kapitalı gəlirli sahələrdən əlavə biznes mühiti və qanunvericiliyi müəssisələr üçün uyğun olan ölkələrə investisiya etməyi üstün tuturlar. Denq bunun fərqində idi və bu problemi aradan qaldırmaq üçün Çin 1980-ci ildə ilk dəfə olaraq öz ərazisində XİZ yaratmışdır. Denq tərəfindən əvvəlcə 4 XİZ yaradılmış və onların içərisində Şenzen XİZ xüsusilə fərqlənmişdir. Ümumi sahəsi 327.6 kvadrat kilometr olan Şenzen XİZ ölkə iqtisadiyyatının əsas dayaqlarından biri sayılır [8, s. 154]. Belə ki, bu zona dünyanın ən böyük maliyyə mərkəzi olan Honq Konqa yaxındır ki, bu da investorların birbaşa bu zonaya investisiya etməsini təşviq edir. Əlavə olaraq sahilyanı ərazidə yerləşən bu XİZ bir neçə böyük liman və digər nəqliyyat qovşaqlarının üzərində yerləşir ki, bu da böyük həcmli istehsalla məşğul olmaq müəssisələrin daha rahat məhsulları ixrac etmələri deməkdir.

Əlbəttə yuxarıda göstərilən bu üstünlüklər XİZ-lərə aid bir xüsusiyyət olaraq qəbul edilir. Dünya praktikasında vahid XİZ qanunu anlayışı yoxdur. Belə ki dünya üzərində müxtəlif növ XİZ-lər mövcuddur. Lakin, həmin ərazinin XİZ adını alması üçün müəyyən şərtlər lazımdır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ticarət və İnkişaf üzrə Konfransı(UNCTAD) XİZ-lər üzrə araşdırma aparmışdır. Araşdırmaya əsasən, 150-dən çox ölkədə XİZ fəaliyyəti olduğu öyrənilmişdir [7, s. 129]. UNCTAD tərəfindən aparılan tədqiqatlar nəticəsində XİZ-lərin 3 əsas xarakteristikası müəyyən edilmişdir:

1) Dövlət tərəfindən ayrılmış coğrafi ərazi—Dövlət öz hüduqları daxilində xüsusi ərazi olaraq qəbul edilir. Bu ərazi dövlət tərəfindən XİZ üzrə müəyyən məqsədləri əldə etmək üçün ayrılır [7, s. 133].

2) Xüsusi hüquqi rejim—Dövlət bu ərazini yaratdıqdan sonra digər zonalardan fərqləndirəcək xüsusi hüquqi rejim təyin edir. Yəni dövlət bu ərazi üçün ayrı qanunvericilik

yaradaraq onları digər ərazilərdən fərqləndirir. Buraya vergi və gömrük güzəştləri həmçinin dövlət tərəfindən verilən güzəştlili kreditlər, yardımlar daxil edilir [7, s. 133].

3) İnfrastruktur—Dövlət ayrılmış ərazidə fəaliyyət göstərmək istəyən müəssisələr üçün düzgün infrastruktur qurmalıdır. İlk infrastruktur və enerji mənbəyi olmayan bir ərazidə müəssisələr yeni fabrik və zavodlar tikmək istəməyəcəkdir. Buna görə də bu ərazidə xidmət infrastrukturunun olması vacibdir [7, s. 133].

Bu xarakteristikanın birinin olmaması həmin ərazinin XİZ statusundan məhrum edir və həmin ərazinin rezidentlər üçün maksimum dərəcədə xidmət göstərməsinə mane olur.

AZƏRBAYCANDA MÖVCUD OLAN XİZ-LƏRİN TƏDQIQI

Hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatında aktiv iştirak edən XİZ növləri Sənaye Parkları və Sənaye Məhəllələridir. Bu XİZ növləri digər XİZ növlərinə nəzərən daha limitli güzəştlərə və kiçik ərazilərə sahib olsa belə də iqtisadiyyatda müəyyən bir paya sahibdirlər.

Cədvəl 1: Sənaye zonalarının 2019-2023 illər üzrə əsas göstəricilər

İndikatorlar	Vahid	2019	2020	2021	2022	2023
Sənaye Zonaları üzrə İstehsal	Milyon manat	1006.3	1272.2	2394.6	2938.3	3305.4
Qeyri-neft sektoru üzrə İstehsal	Milyon manat	11321.7	11681.0	15457.2	17576.4	17741.7
Sənaye zonaları üzrə istehsalın qeyri-neft sektoru üzrə istehsalda payı, %-lə	%	8.9%	10.9%	15.5%	16.7%	18.6%
Sənaye Zonaları üzrə ixrac	Milyon manat	317.7	355.8	959.3	1083.4	989.0
Qeyri-neft sektoru üzrə ixrac	Milyon manat	2244.9	1849.3	3118.0	3673.0	4199.0
Sənaye zonaları üzrə ixracın qeyri-neft sektoru üzrə ixracda payı, %-lə	%	14.2%	19.2%	30.8%	29.5%	23.6%
Sənaye Zonaları üzrə investisiya	Milyon manat	726.8	314.3	247.7	88.5	202.4
Qeyri-neft sektoru üzrə ümumi investisiya	Milyon manat	3139.2	3001.3	1563.0	1530.4	1866.9

Sənaye zonaları üzrə investisiyanın qeyri-neft sektoru üzrə investisiyada payı, %-lə	%	23.2%	10.5%	15.8%	5.8%	10.8%
---	----------	-------	-------	-------	------	-------

Mənbə: İqtisadi Zonaların İnkişafı Agentliyi məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Cədvəl 1-də 2019-2023-cü illərdə fəaliyyətdə olan Sənaye Zonaları üzrə faktiki göstəricilər əksini tapmışdır. Cədvəl 2-də isə 2024-2033-cü illər üzrə isə proqnoz göstəriciləri verilmişdir. Eyni zamanda qeyri-neft sektoru üzrə 2019-2023-cü illər üzrə faktiki göstəriciləri və 2024-2033-cü illəri üzrə isə proqnoz göstəricilər cədvəldə əksini tapmışdır.

Cədvəl 2. Sənaye zonalarının 2023-2030 illər üzrə əsas göstəricilər üzrə proqnoz

İndikatorlar	Vahid	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030	2031	2032
Sənaye Zonaları üzrə İstehsal	Milyon manat	3636.0	3963.2	4280.3	4579.9	4854.7	5097.4	5301.3	5460.3	5569.5
Qeyri-neft sektoru üzrə İstehsal	Milyon manat	18628.8	19560.2	20538.2	21565.1	22643.4	23775.6	24488.8	24978.6	25228.4
Sənaye zonaları üzrə istehsalın qeyri-neft sektoru üzrə istehsalda payı, %-lə	%	19.5%	20.3%	20.8%	21.2%	21.4%	21.4%	21.6%	21.9%	22.1%
Sənaye Zonaları üzrə ixrac	Milyon manat	1087.9	1185.8	1280.7	1370.3	1452.5	1525.2	1586.2	1633.8	1666.4
Qeyri-neft sektoru üzrə ixrac	Milyon manat	4409.0	4629.4	4860.9	5103.9	5359.1	5627.1	5795.9	5911.8	5970.9
Sənaye zonaları üzrə ixracın qeyri-neft sektoru üzrə ixracda payı, %-lə	%	24.7%	25.6%	26.3%	26.8%	27.1%	27.1%	27.4%	27.6%	27.9%
Sənaye Zonaları üzrə investisiya	Milyon manat	212.5	221.0	227.7	232.2	234.5	234.5	232.2	227.5	220.7

Qeyri-neft sektoru üzrə ümumi İnvestisiya	Milyon manat	1960.2	2058.3	2161.2	2269.2	2382.7	2501.8	2576.9	2628.4	2654.7
Sənaye zonaları üzrə investisiyanın qeyri-neft sektoru üzrə investisiyada payı, %-lə	%	10.8%	10.7%	10.5%	10.2%	9.8%	9.4%	9.0%	8.7%	8.3%

Mənbə: İqtisadi Zonaların İnkişafı Agentliyi məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Göründüyü kimi Sənaye Zonalarının istehsal və ixrac üzrə qeyri-neft sektorunda payı illər üzrə artmağa davam etmişdir. Belə ki, investisiya edən şirkətlər öz müəssisələrini qurmuş və davamlı istehsal və ixrac fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur. Lakin, Sənaye Zonalarına edilən investisiyanın həcmi gələcək illər üzrə azalma ehtimalı mövcuddur. Belə ki, fəaliyyətdə olan bir çox XİZ-lərdə fəaliyyətdə olmayan torpaqların sahəsi azalacaqdır və bu da XİZ-lərə investisiya axınının aşağı düşməsi ilə bağlı çağırış yarada bilər. XİZ-lərin genişləndirilməsi zamanı isə dövlət bir çox çağırışla qarşılaşa bilər. Bu problemin ən vacibi onun maliyyələşmə məsələsidir. Çünki ki, XİZ-lərin genişləndirilməsi büdcə vəsaiti hesabına həyata keçirilərsə, bu büdcəyə əlavə yük yarada bilər.

Azərbaycanın "Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında" qanununa əsasən, XİZ "Sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün xüsusi hüquqi rejimin tətbiq edildiyi Azərbaycan Respublikası ərazisinin məhdud hissəsi" olaraq qəbul edilir. Azərbaycan Respublikasında XİZ fəaliyyəti hazırda mövcuddur və onların sayı artmaqda davam edir. Azərbaycan iqtisadiyyatında mühüm yer tutan Sənaye Parkları və Sənaye Məhəllələri Azərbaycan XİZ-ləri içərisində ən uğurlu zona olaraq qəbul edilir. Hazırkı dövrdə Azərbaycan Respublikasında 5 Sənaye Parkı və 4 Sənaye Məhəlləsi fəaliyyət göstərir və əlavə olaraq daha 2 Sənaye Parkı və 1 Sənaye Məhəlləsinin yaradılması prosesi davam edir. Burada Sənaye parkları və Sənaye Məhəllələri qanunvericiliyə əsasən müxtəlif imtiyazlara malikdir. Belə ki, Sənaye parklarında fəaliyyət göstərmək istəyən müəssisələr, rezident olaraq qeydiyyatda alındığı müddətdən sonrakı 10 il ərzində gəlir və mənfəət vergisindən, əmlak və torpaq vergisindən həmçinin istehsal xarakterli ixrac və idxalla bağlı gömrük rüsumlarından azad olurlar [1]. Sənaye məhəllələrində isə bu proses "investisiya təşviqi" sənədi əsasında aparılır. Belə ki, Sənaye Məhəllələri rezidentləri rezident olduğu təqdirdə bu sənədi almaq hüquqları yaranır. Bu sənəd alındığından sonrakı 7 il ərzində sənədin sahibi mənfəət və gəlir vergisini 50% güzəştə ödəyir

[12]. Bundan başqa rezident ixrac və idxalla bağlı gömrük rüsumlarından həmçinin əmlak və torpaq vergisindən bu sənəd vasitəsilə tam azad olunurlar.

Azərbaycanda Sənaye Zonalarında faktiki fəaliyyət göstərən ümumi rezident sayı 2019-cu ildə 48 ədəd, 2020-ci ildə 52 ədəd, 2021-ci ildə 58 ədəd, 2022-ci ildə 65 ədəd və 2023-cü ildə 73 ədəd olmuşdur. Bu illər ərzində sənaye parkları üzrə rezidentlərin sayı illər üzrə artsa da Sənaye Məhəllələrində isə bu müşahidə olunmamışdır. Buna əsas səbəblərə Sənaye Məhəllələrinə edilən güzəştlərin Sənaye Parklarına nəzərən aşağı olmasıdır. Digər mühüm məqamı da qeyd edək ki, ölkədə fəaliyyət göstərən 5 Sənaye Parkından 4-ü Abşeron və Bakı ərazisindədir. Bu isə digər inzibati zonalarından Bakıya əhali axınını təşviq edir. Əlavə olaraq yaradılan parklardan 2-si faktiki olaraq 1 müəssisənin fəaliyyətini gücləndirməyə xidmət edir. Belə ki, Qaradağ Sənaye Parkının rezidenti olan "Bakı Gəmiqayırma" MMC və Mingəçevir Sənaye Parkının rezidenti olan "Mingəçevir Tekstil" MMC bu parkların yaradılma səbəbləridir. Bu 2 parkın rezidentləri region ərazidə istehsalın və həmçinin ölkə iqtisadiyyatının inkişafında müstəsna rol oynayır. Bu səbəbdən dövlət bu rezidentlərə vergi-gömrük güzəştləri tətbiq etmək və həmçinin güzəştli icarə haqqı ödəmək üçün bu parkları yaratmışdır. Bu zonalar hazırda Sənaye Zonaları adı altında çıxış edir və həmin XİZ-lərin göstəriciləri ölkə iqtisadiyyatında müəyyən paya sahibdir.

Tədqiqat zamanı biz reqressiya analizindən istifadə edərək XİZ verilənlər üzrə asılı olmayan dəyişən ilə qeyri-neft sektoru üzrə asılı dəyişən toplusuna təsirini öyrənilmişdir. Bu analiz nəticəsində biz verilənlər arasında əlaqəni öyrənirik və gələcək perspektivləri barədə müəyyən nəticə əldə edə bilirik. Bunları öyrənmək üçün Cədvəl 1-də göstərilən Sənaye Zonalarında istehsal olunan ümumi məhsul dəyəri, ixrac dəyəri və eyni şəkildə Cədvəl 1-də göstərilən ilə qeyri-neft sektorunun müvafiq olaraq istehsal, ixrac və investisiya dəyərini ən kiçik kvadratlar üsulu ilə analiz edilmişdir.

Cədvəl 3: istehsal üzrə ən kiçik kvadratlar üsulu

<i>Regression Statistics</i>								
Multiple R	1.00							
R Square	0.99							
Adjusted R Square	0.99							
Standard Error	126.04							

Observations	15							
ANOVA								
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>Significance F</i>			
Regression	1	101783.21	101783.21	8.06	0.01			
Residual	13	164207.91	12631.38					
Total	14	265991.13						
	<i>Coefficients</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Stat</i>	<i>P-value</i>	<i>Lower 95%</i>	<i>Upper 95%</i>	<i>Lower 95.0%</i>	<i>Upper 95.0%</i>
Intercept	-160.1262793	149.31	-1.07	0.30	-482.69	162.44	-482.69	162.44
X Variable 1	0.178307347	0.06	2.84	0.01	0.04	0.31	0.04	0.31

Mənbə: müəllifin hesablamaları

Əlavə olaraq reqressiyada istehsal, ixrac və investisiya sahələri üzrə F-test müvafiq olaraq 1999.4, 291.3 və 8.05-dir. Burada fikir verəcəyimiz məqam istehsal üzrə verilən indikatorların dispersiyalarının böyük olmasıdır. Belə ki, XİZ-lərdə baş verən gözlənilməz artım verilənlər üzrə dispersiyanın böyük olması ilə nəticələnmişdir. Bu göstərici XİZ ixracı üzrə ortalama, XİZ investisiyaları üzrə aşağı olmuşdur.

Bundan başqa hesablama üzrə ortalama xəta (standard error) istehsal, ixrac və investisiya sahələri üzrə müvafiq olaraq 388.9, 288,8 və 389,9-dur. Verilənləri nəzərə alaraq deyə bilərik ki, ortalama xəta olduqca aşağıdır. Yəni tətbiq edilən analizin doğruluq payı olduqca yuxarıdır.

Düşünürəm ki, XİZ-lər ölkənin qeyri-neft sektoru üzrə xüsusi paya sahibdir. Belə ki, bu ərazilərdə istehsal olunan məhsullar ixracda və qeyri-neft sektoru istehsalında xüsusi çəkiyə malik olur. Gələcək tendensiyaya da fikir versək bu zonalarda istehsal və ixrac artma tendensiyası ilə davam edəcəkdir. Lakin, onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu zonalara edilən investisiya həcmi bir müddətdən sonra durğunluğa keçməsi üçün tədbirlərin davamı olmalıdır.

Belə ki, indiki XİZ-lərə ayrılan ərazilərin bir çox hissəsi şirkətlər tərəfindən istifadə edilir və XİZ-lərin boş ərazilərinin həcmi azalmağa başlamışdır. Belə olduğu halda XİZ-lərə edilən investisiya həcmi bir müddətdən sonra aşağı səviyyəyə enə bilər.

XİZ-lərin investisiya tempinin artması üçün müxtəlif prosedurlar tətbiq edilməlidir və bunlardan ən əsası XİZ-lərin sayının artırılmasıdır. Hazırda müxtəlif formada mövcud olan XİZ-lər müxtəlif rayonlarda fəaliyyət göstərir. Lakin, indiki XİZ-lərin sayı qənaətbəxş deyil. Düşünürəm ki, XİZ-lərin qeyri-neft sektorunun istehsalı və ixracında ən azı 30% paya malik olması hədəfi qoyulmayı və bunun reallaşdırılması üçün iş aparılmalıdır. Eyni zamanda XİZ-lərin qeyri-neft sektoruna edilən investisiyanın 15-20% aralığında olması mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər. Bu səbəbdən XİZ-lərin sayının artırılmasını və mövcud XİZ-lərin mümkün olduğu qədər fazalara bölünüb ərazilərinin genişləndirilməsini mühüm hesab edirik.

Əlbəttə bu iki əsas tədbir müəyyən xərci özündə ehtiva edir. Belə olduğu təqdirdə XİZ-lər üzrə kapital qoyuluşları artırılmalıdır. Əvvəlki dövrlərdə XİZ-lərə edilən qoyuluşlar birbaşa büdcə vasitəsilə həyata keçirilmişdir. Lakin, hazırda Azərbaycan Qarabağı işğaldan azad etmişdir və 30 illik işğal altında olan bu ərazinin bərpası öz gücümüzə həyata keçirilir [13, s. 155]. Belə olduğu təqdirdə dövlət digər ərazilərə kapital qoyuluşlarında gərginlik yarana bilər. Bu səbəbdən XİZ-lərin dövlət büdcəsindən tam olaraq maliyyələşməsi əvəzinə özəl sektorun prosesə cəlb edilməsi vacibdir.

Hazırda dövlət bu zonalara müəssisələri istehsal fəaliyyətini yaratmaq üçün cəlb edir. Lakin, XİZ-lər üzrə idarəetməyə sahib bir neçə ixtisaslaşmış müəssisələr mövcuddur ki, dövlət XİZ-lərin idarəedilməsini bu şirkətlərə dövr edir. Həmin şirkətlər XİZ-də operator olaraq fəaliyyət göstərərək burada əldə edilən gəlirlərə ortaqlıqlar. Buna misal olaraq "Hualing Kutaisi" Azad Sənaye Zonasını misal göstərə bilərik. Gürcüstanın Kutaisi şəhərində yerləşən bu XİZ Çinin "Hualing2" şirkətlər qrupu tərəfindən satın alınmışdır. Hazırda burada idarəçilik birbaşa "Hualing2" şirkətlər qrupuna məxsusdur. Eyni zamanda bu zonaya rezidentlərin cəlb və qəbulu edir və həmçinin bu şirkətlərin icarə və digər rüsumları toplayır. Gürcüstan hökuməti isə bu XİZ-ə və operatorun fəaliyyətinə nəzarət edir. Göründüyü üzrə burada dövlət operator şirkətə bu zonanın maliyyələşmə məsələsini operator şirkətə dövr etmiş əvəzində isə XİZ-dən əldə edilən gəlirlər operator şirkət tərəfindən toplanılmışdır. Bu modelin Azərbaycanda tətbiqi yeni XİZ-lərin yaradılması və ya mövcud XİZ-lərin bəzilərinin operator şirkətlərə təhvil verilməsi ola bilər. Hazırda Ələt AİZ üzrə bu konsepsiya developer şirkət prosesi olaraq tətbiq edilir. Belə ki, yaradılan XİZ-lərdə developer şirkətlər yardımçı infrastruktur quraraq rezident müəssisələrə müəyyən xidmətlər təklif edəcəkdir.

NƏTİCƏ

Araşdırmamızın nəticəsində XİZ-lərin ölkənin qeyri-neft sektorunda rolu müəyyən olunmuş və əldə etdiyimiz nəticələr göstərmişdir ki, dövlət investisiya üzrə göstəricinin artması üçün və istehsal-ixrac göstəriciləri üzrə aşağıdakı tədbirləri görməsi məqsədəuyğun olardı:

- 1) **Ölkə ərazisində XİZ-lərin sayının müxtəlif inzibati zonalarda artırılması.** Hazırda Azərbaycanda XİZ sayı olduqca azdır. Eyni zamanda XİZ-lərin bir inzibati vahiddə toplanmağı ölkə iqtisadiyyatının bir ərazidə fokuslanması ilə nəticələ bilər. Bu səbəbdən qənaətimizcə yeni XİZ-lərin XİZ-lərin respublikanın müxtəlif ərazilərində yaradılması ölkə iqtisadiyyatına töhfə verə bilər.
- 2) **Özəl şirkətlərin XİZ-lərin təsis edilməsinə və onların inkişafına cəlbi.** Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən XİZ-lər dövlət qurumları və ya dövlət qurumlarına aid olan müəssisələr tərkibində fəaliyyət göstərir. Biznes mühitinin yaxşılaşdırılması məqsədi ilə gələcəkdə yaradılacaq XİZ-lərin özəl investorlar tərəfindən maliyyələşdirilməsi və dövlət-özəl tərəfdaşlığının gücləndirilməsi olduqca aktualdır. Belə olduğu təqdirdə dövlət bu zonaların tam olaraq maliyyələşməsini təmin edə bilər və həm də özəl investorları operator olaraq təyin edərək bu zonalara üzrə idarəçiliyi operatorlar ilə bölüşə bilərlər.

Bu kriteriyalar XİZ-lərin maliyyələşmə və həmçinin idarəedilmə prosesinə müsbət təsir edəcəkdir. Özəl sektorun operator fəaliyyəti daha rəqabətqabiliyyətli müəssisələrin və həmçinin operator şirkətə yaxın olan digər korporasiyaların bu zonaya cəlb edilməsində rol oynaya bilər. Nəticədə XİZ zonasının yaradılması prosesi və istehsal qabiliyyəti kəskin şəkildə arta bilər. Bu səbəbdən özəl sektorun XİZ zonalarını maliyyələşdirmə və həmçinin idarəetmə prosesinə dövlət tərəfindən cəlbi məqsədmüvafiq hesab edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi - <https://e-qanun.az/framework/46948>
2. Anwer, M. S., & Sampath, R. K. (1999). Investment and economic growth.
3. Cheng, T. (2019). Special Economic Zones: A Catalyst for International Trade and Investment in Unsettling Times?. *The Journal of World Investment & Trade*, 20(1), 32-67.
4. "Communique of the Third Plenary Session of the Eleventh Central Committee of the Communist Party of China," *Peking Review*, No. 52 (Dec. 29, 1978), p. 11. F
5. Kozak-Holland, M., Procter, C. (2020). Chapter Case Study 3: The Manchester Ship Canal and the World's First Industrial Park. In: *Managing Transformation Projects* . Palgrave Pivot, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-33035-4_5
6. Tyrer, P., & Crinson, M. (2005). Totemic Park: symbolic representation in post-industrial space. In *Urban Memory* (pp. 125-146). Routledge.
7. UNCTAD (United Nations Conference On Trade And Development), *World Investment Report, Special Economic Zone 2019*. Geneva, Switzerland: United Nations, 2019
8. Yeh, G.-O. A. (1985). Development of the Special Economic Zone in Shenzhen, The People's Republic of China. *Ekistics*, 52(311), 154–161. <http://www.jstor.org/stable/43622838>
9. <https://www.insidermedia.com/news/north-west/record-year-for-north-west-industrial-property-market>
10. <https://www.trafford.gov.uk/about-your-council/Our-Trafford-story.aspx>
11. <https://www.b8re.com/news/deal-values-exceed-1bn-in-record-year-for-north-west-industrial-property-market/>
12. <https://www.economy.gov.az/az>
13. Hesablama Palatası 2023. 2022-ci il dövlət büdcəsinin layihəsinin icrasına rəy. Bakı Azərbaycan

THE ROLE OF SPECIAL ECONOMIC ZONES IN AZERBAIJAN IN THE COUNTRY'S NON-OIL SECTOR

Yusif NAJAFZADE

Summary

Special Economic Zones (SEZs) are designated areas that can significantly enhance production, reduce unemployment, increase exports, and positively impact various macroeconomic indicators. This study aims to analyze the economic performance of SEZs in Azerbaijan and examine their role within the national economy.

The research focuses on Industrial Parks and Industrial Districts, the primary types of SEZs in Azerbaijan. It investigates their contributions to the economy and their effectiveness in attracting foreign investment. A regression analysis was conducted to assess the performance of these SEZs over the years and to forecast their potential future contributions.

Particular emphasis was placed on the role of SEZs in Azerbaijan's non-oil sector, leading to well-supported findings. The study concludes that to sustain the positive development trends associated with SEZs, it is crucial to attract increased investment in this sector in the near future. Based on these findings, the article offers recommendations to strengthen SEZ activities in the Republic of Azerbaijan.

Keywords: SEZ, investment, non-oil sector, export, business environment

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 11.08.2024

Təkrar işlənməyə göndərilib: 04.09.2024

Çapa qəbul olunub: 11.10.2024